

КРАТКО ПРИПОВЕДАЊЕ О МИТРОПОЛИТУ ВИСАРИОНУ (–1585–1589–)

Повод овом тексту јесу три крста, откривена у закопаној збирци богослужбених сасуда у параклису Богородичиног успења цркве Светог Николе манастира у Бањи код Прибоја. Крстови су израђени од рожине¹ оковане сребром и малих су димензија, ширине приближно 3,5см и дужине између 5,5см и 9см (сл. 1–3).² Мирјана Шакота их је подробно анализирао и аргументовано презентовао.³ Резимирајући њене резултате, несумњиво је следеће:

– на основу димензија и ушица на окуву за провлачење ланца или врпце, крстови функционално припадају типу напрсних – намењени су ношењу око врата;

– на основу мотива резбе, међу којима су и допојасне представе радоњешких светитеља Никона и Сергија, које је руска црква канонизовала 1547. године, могли су настати од средине, па током друге половине XVI столећа;

– на основу стилских одлика, али и природе материјала од којег су начињени, јасно је да потичу из радионице у Тројице-Сергијевској лаври у Загорску крај Москве и могу се одредити као дела масовне производње, намењена продаји (напрсни крстови су, у савременом смислу речи – сувенири).

Како у нашим ризничким збиркама нема сличних крстова, нити има икаквих историјских потврда или било каквих других материјалних указатеља на везе полимског манастира Светог Николе с Русијом, остало је отвореним питање којим су путем руски крстови доспели у катедру Дабробосанске митрополије.⁴ Данас бисмо на ово питање, премда хипоте-

¹ Рожина је материјал који се добија од животињских рогова, мање је племента од слоноваче, али се попут ње обрађује и глача.

² Димензије крстова су: 3,5x5,5x1см (инв. бр. 19); 3,5x6,5x1см (инв. бр. 45); 4,5x8,8x1,2см (инв. бр. 18).

³ М. Шакота, *Ризница манастира Бање код Прибоја*, Београд 2007², 121–126.

⁴ *Исто*, 126. – Решење проблема кратко смо нагостили у нашој књизи *Манастир Светог Николе Дабарског*, Београд 2009, 185. Како природа тога текста није дозвољавала шири елаборацију теме, овде јој се – у другачијем контексту – још једном враћамо.

Сл. 1 Напрсни крст, предња страна, радионица Тројице-Сергијевске лавре крај Москве, трећа четвртина XVI века (ризница манастира Бање, инв. бр. 19)

Fig. 1 A chest cross, front side, Sergiyeva-Trinity Lavra workshop near Moscow, third quarter of XVI century (treasury of Banje monastery, inv. no. 19)

Сл. 2 Напрсни крст, задња страна, радионица Тројице-Сергијевске лавре крај Москве, трећа четвртина XVI века (ризница манастира Бање, инв. бр. 45)

Fig. 2 A chest cross, back side, Sergiyeva-Trinity Lavra workshop near Moscow, third quarter of XVI century (treasury of Banje monastery, inv. no. 45)

тично, понудили одговор чију би кључну карику представљао митрополит Висарион. Расветљавање његове каријере изазован је подстрек ширем истраживању збивања у српској цркви, које овде следи.

Мада сасвим оскудни, до нас доспели подаци приказују владикау Висариона као значајну личност тога доба. Први сачувани помен јесте писани извор из 1585. године, у коме је титулисан као митрополит Коласије,⁵

⁵ С. М. Димитријевић, *Документи који се тичу односа између српске цркве и Русије у XVI веку*, Споменик СКА XXXIX, II разред 35 (Београд 1903), 38–39; Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд–

али не знамо када је ступио на ту дужност. Према административно-територијалној подели османске државе, Коласија је припадала Ћустендилском санџаку.⁶ У црквеном погледу, Коласијска митрополија је у том часу запремала југоисточно ободно подручје јурисдикције обновљене Пећке патријаршије. Територија старе Бањске (Велбуждске, односно Ћустендилске) митрополије може се одредити с великим степеном поузданости на основу прилежно презентованих резултата истраживања извора и историјске географије Радмиле Тричковић⁷ (сл. 4): с југа, закључно с жупом Лакавицом и градом Штипом, суседне су јој биле области у надлежности Охридске архиепископије Цариградске патријаршије; са запада се граничила са Скопском, са севера с митрополијом Драгуш и Држава,⁸ са истока Радомирском митрополијом, које су све биле у границама обновљене Пећке патријаршије, док се источније простирало јурисдикционо подручје Цариградске патријаршије. Нешто пре времена Висарионове владе и у кратком раздобљу – од 1565. године, када је основана на месту старе Крупничке, па до 1577. године, када је претворена у самосталну митрополију – Дупничка епископија с Разлогом, Рилом и Крупником била је подређена Бањској митрополији.⁹

Сл. 3 Напрсни крст, предња страна, радионица Тројице-Сергијевске лавре крај Москве, трећа четвртина XVI века (ризница манастира Бање, инв. бр. 18)

Fig. 3 A chest cross, front side, Sergiyeva-Trinity Lavra workshop near Moscow, third quarter of XVI century (treasury of Banje monastery, inv. no. 18)

Подгорица–Крагујевац 1996, 82–83.

⁶ А. Стојановски, *Административно-територијалната поделба на Македонија под османската власт до крајот на XVII век*, Гласник на Институт за национална историја XVII/2 (Скопје 1973), 138–140.

⁷ Р. Тричковић, *Српска црква средином XVII века*, Глас САНУ CCCXX, Одељење историјских наука, књ. 2 (Београд 1980), 61–162.

⁸ Исто, 85.

⁹ Исто, 92, 97.

Сл. 4 Митрополије и путовања владике Висариона (реконструкција према карти Р. Тричковић, *Српска црква средином XVII века*, Глас САНУ CCCXX, Београд 1980)

Fig. 4 Metropolitan's residences and travels of bishop Visarion (reconstruction according to a map of R. Tričković, *Srpska crkva sredinom XVII veka*, Glas SANU CCCXX, Beograd 1980)

Најзначајнији и најстарији манастир Коласијске митрополије била је киновија основана око култног места, места подвизавања анахорете св. Јоакима Сарандапорског или Осоговског, саграђена у области Славиште у другој половини XII столећа.¹⁰ Данашња манастирска целина недалеко од Криве Паланке, још увек неистражена, познија је од времена којим се бавимо – старија, мања црква, посвећена Богородици, оквирно је датована „у XVI век или касније“, док је велика црква, посвећена св. Јоакиму, обно-

¹⁰ К. Јиречек, *Хришћански елемент у топографској номенклатури балканских земаља*, Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, 503–505; С. Душанић, *Јоаким Осоговски – Сарандапорски и његов манастир*, Хришћанско дело VII, св. 1 (Скопље 1941), 26–38; Д. Кашић, *Михајло, митрополит кратовски (1648–1660)*, Богословље VI (XXI), св. 1 и 2 (Београд 1962), 18; О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд 1984, 181.

вљена у периоду 1847–1851, чини се из темеља.¹¹ Позносредњовековни извори сведоче како о угледу манастира тако и о потешкоћима с којима су се често сусретали његови монаси. На углед указује забелешка да је у манастир свратио султан Мехмед Други 1463. године, на повратку из успешног похода на Босну, а на потешкоће само деценију касније – акт из 1474. о одлуци дубровачког Већа умољених да одобри 50 перпера „на име потпоре осиромашеној обитељи светога Јоакима“.¹² Слично је и у позније доба. Око 1660. Челеби помиње да у „високом манастиру ... многобројни калуђери послужују путнике и намернике“.¹³ Сачувани попис манастирских сасуда, који је приликом обиласка начинио патријарх Арсеније Трећи 1686. године, сведочи да се у том часу, између осталог, тамо налазило 47 сребрних кандила и исто толико крстова.¹⁴

Како у запису у рукопису манастира Хиландара бр. 293 бележи „убоги Григорије, в схими преименовани Василије свештеноинок“, 18. јула 1585. године „... би земљотрес страшан... и много је било губитака и штете по манастирима, и пиргови попадале многи и на Превлаци сви по(падале)“.¹⁵ Записи из друге половине XVI века иначе обилују подацима о јаким земљотресима који су тада потресали Балканско полуострво и којима су озбиљно растрешене или попадале многе старе цркве.¹⁶ Подсетимо бар на онај земљотрес који је 1555. године толико угрозио цркву Светог Пантелејмона у Нерезима да је она морала најпре бити статички консолидована и санирана уз изградњу нове куполе, па наново живописана.¹⁷ „Страшан трус земни“ из средине 1585. године је – како нам се чини – осим светогорских, о којима сведочи свештеноинок Василије, тешко оштетио и цркву осоговског манастира, па је пећки патријарх упутио изасланство у Русију са граматом којом недавно устоличеном руском цару Феодору Првом Ивановичу (март 1584 – јануар 1598), сину и наследнику штедрога дародавца Ивана Грозног, предлаже да обновом поставе нови ктитор угледној обитељи светога Јоакима. Патријарх изриком

¹¹ С. Душанић, *нав. дело*, 32; Ђ. Бошковић, *Архитектонски споменици на Тари и под Осоговом*, Гласник Скопског научног друштва XII (Скопље 1933), 154–155, где су и цртежи основе и подужног пресека Богородичине цркве (сл. 10).

¹² С. Душанић, *нав. дело*, 28.

¹³ Е. Čelebi, *Putopis – odlomci o jugoslovenskim zemljama*, prevod, uvod i komentar Nazima Šabanovića, Sarajevo 1979, 296–297.

¹⁴ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи I*, фототипско издање, Београд 1982 /даље: ССЗН I/, 440, бр. 1859.

¹⁵ Запис је објављен у ССЗН I, 233–234, бр. 775; око прецизног превода на савремени језик помогла ми је др Гордана Јовановић, којој изражавам топлу захвалност. – О Превлаци, земљоузу између данашњих насеља Јерисоса и Неа Роде на источној обали, види П. Христу, *Света Гора Атонска – историја, начин живота, блага*, Београд 1994, 193–194.

¹⁶ За светогорско подручје, с поменима земљотреса с почетка 1552, потом 8. фебруара 1560, па 7. априла 1572. и овога, од 18. јула 1585, шире види А. Фотић, *Света Гора и Хиландар у Османском царству (XV–XVII век)*, Београд 2000, 151, који цитира и изворе.

¹⁷ Д. Барциева-Трајковска, *Св. Пантелејмон, Нерези – живопис*, Скопје 2004, 60–61 и даље.

наводи да се од земљотреса „поколебала“ припрата, коју треба обновити, а требало би „поновити свете иконе и свете двери и завесе и катапетазма и свете скути светих образа и да буде вечни помен теби...“¹⁸ Изасланство је стигло у Москву крајем 1585. године, по патријарховом налогу предводио га је „брат и саслужбеник нашега смирења“ митрополит Висарион, а у делегацији су били игуман осоговског манастира Гервасије и лесновски јеромонах Стефан.¹⁹

Препис грамате оштећен је на месту на којем је у документу морало стајати име патријарха. Како други извори показују, могао је то бити Саватије, који је кратко држао пећки престо и напрасно умро 1585. или 1586. године,²⁰ или Герасим, предводник Пећке патријаршије у периоду 1575–1586.²¹

Нема директног податка да је митрополит Висарион посетио угледну Тројице-Сергијевску лавру у Загорску крај Москве. Такви захтеви путника документовани су у позније доба. Најстарије сачувано сведочанство потиче из 1622. године, када је вршачки епископ Антоније молио и добио допуштење да у Сергијевској лаври посети Нектарија, бившег охридског архиепископа, а потоњег Вологодског митрополита.²² Нешто касније (1641), путници који су из области Пећке патријаршије одлазили у писанију упућивани су из пограничног Путивља управо у Сергијевску лавру да сачекају царев позив, како би се обрели у Москви.²³ Изричита је молба коласијског (кратовског) митрополита Михаила цару Алексију Михаиловичу да му да отпуст, који је добио 29. јануара 1651, да се у

¹⁸ Ст. М. Димитријевић, *нав. дело*, 38–39, где је испис из грамате; Исти, *Одношаји пећких патријараха с Русијом у XVII веку*, Глас СКА LVIII, други разред 37 (Београд 1900), 222–224, где је превод извора на савремени језик; Исти, *Прилози расправи „Одношаји пећких патријараха с Русијом у XVII веку“*, Глас СКА LVIII (Београд 1900), 222–223; Исти, *Узајамне везе између Срба и Руса у прошлости*, Црква – календар Српске православне патријаршије за преступну 1948, Београд 1948, 57–58; С. Петковић, *Руски утицај на српско сликарство XVI и XVII века*, Старинар н.с. XII (Београд 1961), 92–93.

¹⁹ Ст. М. Димитријевић, *Документи*, 38–39; Исти, *Одношаји*, 223; С. Душанић, *нав. дело*, 28. – Вероватно је на податку о учешћу лесновског монаха у делегацији засновано тумачење да је одлазак у Москву предузет ради обнове лесновског манастира, како је наведено у Историји српског народа III/2 (*Срби под туђинском влашћу 1537–1699*), Београд 1993, 69 /даље ИСН III/2/. Ово, међутим, неће бити тачно. – Такође се, нама нејасно како, за исто време и у пратњи истог овог митрополита у литератури понекад помињу игуман осоговске обитељи Симеон и неименовани монах Билинског манастира, и то како у нашој (Ст. М. Димитријевић, *Узајамне везе*, 57; Р. Трчковић, *нав. дело*, 98; Сава, епископ шумадијски, *нав. дело*, 82–83), тако и у бугарској историографији (Е. Флорева, *Манастирската църква Архангел Михаил в Билинци*, Софија 1973, 6; Л. Прашков, Е. Бакалова, С. Бояджиев, *Манастирите в България*, Софија 1992, 177).

²⁰ Ст. Димитријевић, *Одношаји*, 224 приписује грамату патријарху Саватију.

²¹ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве I*, Београд 1991, 376.

²² Ст. Димитријевић, *Одношаји*, 226–227.

²³ О томе детаљно, са низом примера и свом старијом литературом, последњи пише А. Фотић, *нав. дело*, 213–214.

Сергијевској лаври поклонили преподобним оцима Никону и Сергију.²⁴ На основу наведених познијих вести претпостављамо да је крајем 1585. или почетком 1586. године митрополит Висарион боравио у овој лаври, где је могао набавити или добити на поклон напрсне крстове од рожине, над којима смо данас запитани. Изасланство се током прве половине 1586. морало вратити из Русије у матичне области.

Према је много непознаница о тачним збивањима, није претерано тврдити да је време о којем расправљамо било изразито бурно у историји српске цркве. На то указују махом посредне или вести које услед своје непрецизности допуштају хипотетична тумачења. Једну од потешкоћа представља немогућност установљавања смена на патријаршијском престолу. Такође, ако имамо у виду релативно сложену процедуру устоличења митрополита, која је у то доба подразумева саборну одлуку, прибављање берата и чин којим патријарх потврђеном епарху једновремено уручује берат и синђелију,²⁵ производи да су током десетак година, од 1577. до 1587, црквено-лаички сабори морали бити готово у перманентном заседању. Кратко пошто је на пећки патријаршијски престо 1575. дошао Герасим, већ 1577/78, по свему судећи услед повећаних фискалних обавеза према Порти, начињена је територијална реорганизација појединих епархија обновљене српске цркве: одвајањем области Вучитрна и Беласице из епархије Рашке митрополије тада настаје засебна Вучитрнска митрополија, на чије чело долази Јоасаф, бивши Крупнички митрополит.²⁶ Бивши предводник Софијске митрополије Диомидије помиње се од 1579. као митрополит Рудника.²⁷ Само једну деценију потом, 1586/87, за владе патријарха Герасима, Саватија или, пак, Јеротеја – не знамо,²⁸ политички услови су наметнули нову реорганизацију источних пограничних епархија: области Драгуш и Држава, које су до тада чиниле самосталну митрополију, припојене су Врањској,²⁹ а митрополија у пределу Разлога и Риле, са седиштем у Крупнику, припојена је Самоковској.³⁰ Како је реч о територијама које непосредно окружују или су припадале епархији нашег владике Висариона, то је већ изречен суд да се „наслућује да је митрополит Висарион на том

²⁴ Ст. М. Димитријевић, *Грађа за српску историју из руских архива и библиотеке*, Споменик СКА LIII, други разред 45 (1922) 280–282.

²⁵ О процедури види М. Мирковић, *Правни положај и карактер српске цркве под турском влашћу (1459–1766)*, Београд 1965, 116–118.

²⁶ Р. Тричковић, *нав. дело*, 97, 105, 119.

²⁷ *Исто*, 97, 112, мисли да је Софијска митрополија тада изгубљена за српску цркву. Томе не иде у прилог документ – грамата коју је, као представник српске цркве, руском цару уручио софијски епископ Григорије 6. јануара 1587, види Ст. М. Димитријевић, *Документи*, 39–40.

²⁸ Запис у реметском пентикостару сведочи да је 1585. пећки патријарх био Саватије (ССЗН I, 234, бр. 778). Белешка попа Цветка из 1586. помиње патријарха Герасима (ССЗН I, 235, бр. 781). Први сачувани помени патријарха Јеротеја потичу из 1589. године (ССЗН I, 239, бр. 806; 241, бр. 813). Дилеме нису разрешене у литератури, види Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 319; ИСН III/2, 63–64.

²⁹ Р. Тричковић, *нав. дело*, 85, 99.

³⁰ *Исто*, 91–92, 98.

положају претрпео тежак неуспех“, а изнесена је и претпоставка да је због амбиција да поврати раније изгубљену Софијску митрополију, 1587. године премештен на чело Дабробосанске митрополије.³¹ Не зна се ко га је сменио на митрополијској столици територијално измењене епархије на источном ободном подручју јурисдикције Пећке патријаршије.³² Но, ни на свом новом митрополијском престолу Висарион се није дуго задржао. Боравио је у дабарском Св. Николи свега две године, да би већ од 1589. па све до 1610. године ту катедру заузимао митрополит Авксентије.³³ Данас је једини изван траг Висарионове управе Дабробосанском митрополијом натпис који је сарајевски златар Милисав извео на крсту јеромонаха Авакума Тројичанина.³⁴ Напрсни крстови из бањске ризнице, произведени у далекој радионици загорске Тројице-Сергијевске лавре, само су указатељ његове могуће приложничке активности катедралном манастиру. Уколико је наша реконструкција збивања тачна, доба настанка крстова може се сузити на период између 1547. године, када су Никон и Сергије посвећени, па најкасније до 1585/6. године, када је у Русији боравио митрополит Висарион.

Најзад, да ли се Висарионова каријера окончала у Дабарској митрополији или се може пратити даље? Примамљива је помисао да би Херцеговачки владика Висарион (Други) могао бити управо личност којом се овде бавимо.³⁵ Ова претпоставка има хронолошке потпоре, пошто се делатност Херцеговачког Висариона на тој знаменитој катедри одвија између 1590. године (непосредно пошто му 1589. престаје надлежност у области Дабробосанске епархије) и 1602. године. Уколико је реч о истом Висариону, владичанску дужност би – према поузданим изворима – обављао од пре 1585, па до 1602. године, односно 17 година, што објективно није предуго за један људски живот. Нашу претпоставку оснажују канони и црквена пракса, који допуштају рукоположење за владикау већ од 35 године живота. Други повод претпоставци је неодређенији, али налазимо да личност Херцеговачког митрополита одаје понешто од покретљивости и бунтовности коју је већ био испољио Коласијски владика, а наликује способности лаког приближавања актуелном патријарху и делања у својству поверљивог сарадника. Коласијски митрополит Висарион је путовао у Русију као „брат и саслужбеник смирења“ тадашњег патријарха, а Херцеговачки митрополит Висарион је, да подсетимо, значајно обележио активности српске цркве под патријархом Јованом I Кантулом у покушајима да пронађе савезнике за коначно свргавање Турака. У патријархово име,

³¹ Исто, 98.

³² Следећи податак о Митрополији Ћустендилској и кратовској потиче тек из 1619. године, када је на њеном трону владика Макарије, види Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд–Подгорица–Крагујевац 1996, 297.

³³ С. Пејић, *нав. дело*, 185–186, са старијом литературом.

³⁴ ССЗН I, 236, бр. 790.

³⁵ Први владика с именом Висарион управљао је херцеговачком митрополијом 1509–1525; о обојници шире види Сава, епископ шумадијски, *нав. дело*, 82, 83, са наведеном старијом литературом.

он учествује у преговорима на највишем државном нивоу како са царем Рудолфом II, тако и са римским папом Климентом VIII. Ни патријарх Јован ни владика Висарион нису, како знамо, били спремни да плате високу цену уније да би се ослободили иноверног завојевача.³⁶

Svetlana Pejić

SHORT NARRATION ABOUT METROPOLITAN VISARION (–1585–1589–)

Three chest crosses, discovered in a buried collection of religious vessels in the Virgin's Ascension paraklis of Saint Nikolas church of the monastery in Banja near Priboj, made of bony core of a horn, silver-plated and of small dimensions, were produced in Sergiyeva-Trinity workshop of Sergiyeva Lavra in Zagorsk near Moscow, in the second half of XVI century (pictures 1-3). In view of the fact that there are neither similar crosses in our treasury collections nor there are any other material indicators regarding Saint Nicolas monastery relations with Russia, there is an open question left on how the Russian crosses reached cathedra of the metropolitan's residence in Dabar.

The author offers here, although hypothetically, an answer, which key link would be represented by metropolitan Visarion. Putting more light on his career on the basis of very poor sources, present him as a person important for the history of Serbian church in that period: after the destructive earthquake in 1585, which damaged parvis of the church of Saint Joakim Osogovski monastery, metropolitan of Kolasije led a delegation which Serbian patriarch sent to Russia for material assistance; soon after returning to his home district, in 1585 he became Dabar-Bosnian metropolitan, according to which we suppose that he contributed three small crosses he had brought from Sergiyeva-Trinity Lavra, to his new cathedra; already in 1589 Dabar-Bosnian throne was occupied by metropolitan Avksentije, and active Visarion's career should be, maybe until 1602, followed up at the territory of Herzegovina metropolitan's residence (Fig. 4). In the case these assumptions are correct, the crosses made of bony core of a horn could be dated closer to period between 1547, when the Russian church canonized Sergiye and Nicon, and 1585, when metropolitan of Kolasije, Visarion, traveled to Moscow.

³⁶ За илустровање овог текста захвалност дугујем мр Владиславу Червенки, који је урадио изврсне снимке крстова после конзервације, и Владимиру Цамићу, који се трудио око карте. Истраживања сам обавила у оквиру пројекта *Српска уметност позног средњег века*, који се остварује под покровитељством Министарства за науку Републике Србије.

